

Οι ναρόντνικοι: μια παραγνωρισμένη συμβολή στην ιστορία της επανάστασης

Απόσπασμα από το βιβλίο *Late Marx and the Russian Road, Marx and the Peripheries of Capitalism*, του Teodor Shanin. Μετάφραση: Κωνσταντίνια Παντελή

Οι ναρόντνικοι ή λαϊκιστές ή ποπουλιστές, το μεγάλο επαναστατικό κίνημα της Ρωσίας πριν από την Οκτωβριανή Επανάσταση, έχει διασωθεί στην αριστερή μνήμη ελάχιστα, κυρίως ως ένα κίνημα με ένοπλο χαρακτήρα που όμως το οδήγησε να συντριβεί μετά από εκτεταμένες εκκαθαρίσεις, αφού πέτυχε την δολοφονία του Τσάρου. Ταυτόχρονα, όμως, έχει καταγραφεί σε ένα μέρος της συλλογικής αυτής μνήμης και ως μια δεξιά έκφραση του κινήματος. Το *barikat* παρουσιάζει ένα κείμενο για τους ναρόντνικούς που δείχνει πως η δράση τους και οι επιλογές τους βασίζονταν σε μια σειρά από μεγάλα ζητήματα της επαναστατικής στρατηγικής της εποχής τους. Αναφερόμαστε κυρίως στο κατά πόσο η ρώσικη κοινωνία μπορούσε να μεταβεί απευθείας στον σοσιαλισμό χωρίς να μεσολαβήσει η καπιταλιστική οικοδόμηση, στο αν η αγροτική κομμούνα (*obshchina*) -ο κοινοτικός τρόπος καλλιέργειας της γης που ίσχυε για τα 3/5 της γης στη Ρωσία εκείνη την εποχή και για τον οποίο πληροφορούμαστε εντυπωσιακά στοιχεία- μπορούσε να αποτελέσει το πρόπλασμα αυτής της μετάβασης και το αν οι αγροτικές ή οι εργατικές μάζες θα ήταν το υποκείμενο αυτού του επαναστατικού μετασχηματισμού. Δηλαδή, στο κατά πόσο όλες οι κοινωνίες ήταν υποχρεωμένες από την ιστορία να περάσουν τα ίδια στάδια και να μεταβούν στο σοσιαλισμό με τον ίδιο τρόπο ή αν υπήρχαν περιθώρια για διαφορετικές τακτικές, για αυτό που θα μαθαίναμε αργότερα ως «συγκεκριμένη ανάλυση της συγκεκριμένης κατάστασης» από τον Λένιν. Και είναι αληθινά εντυπωσιακό ότι η πλευρά των ναρόντνικων που ηττήθηκαν πάνω στο ικτρίωμα (όπου τελείωσε βίαια και η ζωή του αδερφού του Λένιν, του ανθρώπου που ενέπνευσε τα πρώτα του βήματα στην πολιτική του ευαισθητοποίηση και δράση) ήταν αυτή που είχε μια σωστή ανάλυση -υποστηρίζοντας πως οι κοινωνίες πρέπει να αναζητούν τον δικό τους τρόπο κοινωνικού μετασχηματισμού- και ταυτόχρονα, όπως αποδείχθηκε, μια κακή τακτική. Αντιθέτως, η πλευρά που επιβίωσε προχώρησε σε μια σχηματική και μηχανιστική ανάλυση του μαρξισμού, που είχε στο μεταξύ καταδικαστεί από τον ίδιο τον Μαρξ, υποστηρίζοντας πως κάθε χώρα πρέπει να περάσει από τα ίδια στάδια προς τον σοσιαλισμό. Κατέληξαν δε, προεξάρχοντας του Πλεχάνοφ, στην σοσιαλδημοκρατική πλευρά του κινήματος. Δεν είναι τυχαίο πως ο Πλεχάνοφ «τιμώρησε» αργότερα τον Μαρξ, αλλάζοντας κάποια από τα κείμενα του που είχε αναλάβει να μεταφράσει. Αυτός που συνεχίζει να ζει, πάντα έχει ένα πλεονέκτημα μέσα στα παιχνίδια της Ιστορίας.

Στο τέλος, σας προσφέρουμε και ένα σχετικό κομμάτι από παλιότερο κείμενο του περιοδικού *Θέσεις*.

barikat

Η δολοφονία του τσάρου Αλέξανδρου ΙΙ από τους ναρόντικους, με ρίψη βόμβας στην άμαξα του

Ένα κείμενο που αναφέρεται στον ρώσικο επαναστατικό λαϊκισμό είναι απαραίτητο να καταγράφει τα νέα ενδιαφέροντα, τις ιδέες και τους φίλους του Μαρξ στα δυτικά ακροατήρια. Η ταμπέλα του «λαϊκιστή», όπως κι αυτή του «μαρξιστή» υστερούν σοβαρά σε ακρίβεια. Η ετερογένεια των δύο στρατοπέδων ήταν κάτι παραπάνω από αισθητή. Στην ρώσικη ρητορική το «ναρόντικος» («λαϊκιστής», «ποπουλιστής») μπορούσε να σημαίνει οτιδήποτε, από επαναστατικός τρομοκράτης μέχρι φιλόανθρωπος γαιοκτήμονας. Αυτό που κάνει την υπόθεση ακόμη χειρότερη είναι το γεγονός ότι δεν υπάρχουν πουθενά σήμερα πολιτικοί διάδοχοι για να διεκδικήσουν και να υπερασπιστούν την κληρονομιά του ρωσικού λαϊκισμού – οι ηττημένοι στην πολιτική έχουν ελάχιστους πιστούς ομόλογους, ενώ οι νικητές μονοπωλούν τον τύπο, το ταμείο και την φαντασία.¹ Στο μεγαλύτερο μέρος των γραπτών του Λένιν, από το οποίο γενιές σοσιαλιστών διδάχτηκαν τη ρωσική ορολογία, ο όρος «λαϊκισμός» χρησιμοποιείται ως ταμπέλα για κάποιους συγγραφείς που περιλαμβάνονταν εκείνη την περίοδο στην πιο δεξιά πτέρυγα των ναρόντικων, κάτι αντίστοιχο της χρήσης του όρου «μαρξισμός» για τους ονομαζόμενους «νόμιμους μαρξιστές»² της Ρωσίας. Αυτό έκανε το αντιναρόντικο επιχείρημα του Λένιν το 1898 πειστικότερο, αφήνοντας ολοένα και περισσότερο στην αφάνεια το ναρόντικο δόγμα για τους αναγνώστες του σήμερα.

Ο ναρόντικισμός ήταν η κύρια εγχώρια, επαναστατική παράδοση στη Ρωσία. Το συγκεκριμένο μίγμα πολιτικού ακτιβισμού και κοινωνικής ανάλυσης ξεκίνησε από τον Α. Χέρτσεν³ και παρήγαγε μια μακριά λίστα γνωστών και σεβαστών προσώπων στους κύκλους των Ευρωπαίων σοσιαλιστών, όπως ο Π. Λαβρόφ, προσωπικός φίλος και σύμμαχος του Μαρξ. Έφτασε στο μέγιστο της επαναστατικής ισχύος του με τα γραπτά του Ν. Τσερνισέβσκι και στην πιο δραματική πολιτική έκφρασή του κατά την περίοδο του ίδιου του Μαρξ, στο Ναρόντναγια Βόλια (το κόμμα της Λαϊκής Θέλησης). Αυτή η παράνομη οργάνωση γεννήθηκε για να προκαλέσει σημαντικό αντίκτυπο κατά την περίοδο 1879-83 και εν τέλει συντρίφθηκε με τις ενέργειες της αστυνομίας, τις εκτελέσεις και τις εξορίες

Οι ναρόντικοι ενόχλησαν τόσο την σλαβόφιλη⁴ άποψη για τη σύμφυτη ιδιαιτερότητα (για να μην πούμε εγγενή υπεροχή) της Ρωσίας, όσο και την αγροτική και την φιλελεύθερη προπαγάνδα για έναν δυτικοευρωπαϊκού τύπου καπιταλισμό ως το λαμπρό μέλλον της Ρωσίας. Κατά δεύτερον, οι ναρόντικοι πίστευαν στην δυνατότητα και τη βούληση της Ρωσίας να «παρακάμψει το στάδιο» ενός δυτικοευρωπαϊκού καπιταλισμού στην πορεία της για μια δίκαιη κοινωνία. Αυτή η πιθανότητα, ωστόσο, δεν ήταν αποτέλεσμα της ρωσικής μοναδικότητας, που εκθειάζόταν από τους σλαβόφιλους, αλλά της θέσης της Ρωσίας στο διεθνές πλαίσιο, το οποίο περιελάμβανε ήδη την εγκαθίδρυση του καπιταλισμού στη Δυτική Ευρώπη. Το «παγκόσμιο ιστορικό» αναλυτικό παράδειγμα οδήγησε στο συμπέρασμα για την

ύπαρξη ουσιαστικά διαφορετικών δρόμων οι οποίοι, ακολουθούμενοι από διαφορετικές κοινωνίες, προχωρούν προς την κατεύθυνση παρόμοιων στόχων για έναν καλύτερο κόσμο. Εξετάζοντας αυτούς τους δρόμους, το «κοινωνικό κόστος» της καπιταλιστικής προόδου για την Ρωσία απορρίφθηκε και αντιθέτως έγιναν αποδεκτά ως μοναδικό μέτρο της πραγματικής κοινωνικής προόδου η αύξηση της κοινωνικής ισότητας και το βιοτικό επίπεδο της κοινωνικής πλειονότητας. Ένας τρίτος σημαντικός παράγοντας, που διατυπώθηκε πλήρως μόνο από το κόμμα Λαϊκή Θέληση (Ναρόντναγια Βόλια), ήταν η θεώρηση του τσαρικού κράτους ως κύριου εχθρού του ρώσικου λαού, καταπιεστικό αλλά και παράλληλα στοιχείο μιας οικονομικά παρασιτικής ανάπτυξης. Διέφερε από τη Δυτική Ευρώπη στην δυνατότητά του να κρατά τον κόσμο υπό καθεστώς δουλείας, όχι όμως μόνο ως διαμεσολαβητής των ανώτερων τάξεων. Υπό αυτή την έννοια, το κράτος ήταν η κύρια καπιταλιστική δύναμη της Ρωσίας, ο υποστηρικτής και ταυτόχρονα ο δημιουργός των σύγχρονων καταπιεζόμενων τάξεων.

Ταγμένοι ενάντια στην κατασταλτική εξουσία, την καταπίεση και την εκμετάλλευση, οι επαναστατικοί λαϊκιστές πίστεψαν σε έναν ταξικό πόλεμο της ρώσικης εργατικής τάξης, η οποία αποτελούταν σύμφωνα με τον Τσερνισέβσκι από «αγρότες, ημι-απασχολούμενους εργάτες (rodenshchiki) και μισθωτούς» (αυτή η τριάδα μετατράπηκε σε «αγρότες-εργάτες-εργαζόμενη διάνοηση, σε μεταγενέστερα ναρόντνικα κείμενα). Η ιδέα της «άνιση ανάπτυξης» (εκφρασμένη αρχικά από τον Π. Τσαντάγεφ) ήρθε για να προσφέρει τη θεωρητική βάση της πολιτικής ανάλυσης. Ως άνιση ανάπτυξη εκλαμβάνόταν η μετατροπή της Ρωσίας σε προλετάριο άλλων εθνών, αντιμετωπιζόμενη μειονεκτικά σε σχέση με τα αστικά κράτη της Δύσης. Αυτό προκάλεσε πόλωση στο εσωτερικό της Ρωσίας. Από την άλλη, έκανε δυνατά και αναγκαία κάποια επαναστατικά άλματα, με τα οποία η σχετική καθυστέρηση της χώρας μπορούσε να μετατραπεί σε επαναστατικό πλεονέκτημα. Αυτό καθιστούσε δυνατή μια άμεση σοσιαλιστική επανάσταση στην Ρωσία. Η ανατροπή του τσαρισμού μέσω επανάστασης θα έφερνε ως επακόλουθο την εγκαθίδρυση ενός νέου καθεστώτος στο οποίο μια παρεμβατική κυβέρνηση, υπηρετώντας τις δημοκρατικά εκφρασμένες ανάγκες του λαού της Ρωσίας, θα δρούσε σε συνεργασία με την ενεργό οργάνωση της τοπικής λαϊκής εξουσίας.

Ο Π. Τσαντάγεφ

Στις πρώτες συζητήσεις, οι ναρόντνικοι οραματίζονταν την επανάσταση πρωτίστως ως «κοινωνική», δηλαδή ως τον μετασχηματισμό της ταξικής φύσης της Ρωσίας κι όχι «απλά πολιτική», δηλαδή με σκοπό μια εκλογική νίκη. Μια εξέγερση της πλειοψηφίας των αγροτών της χώρας θα έπαιζε σημαντικό ρόλο, με τις άλλες υποομάδες της εργατικής τάξης και επαναστάτες προερχόμενους από τις μη εργαζόμενες τάξεις να συμμετέχουν εξολοκλήρου. Οι επαναστατικοί λαϊκιστές έριξαν το βάρος της προπαγάνδας τους κυρίως στους αγρότες. Καθώς οι προσπάθειες του 1870 να προπαγανδιστεί ένα νέο επαναστατικό πνεύμα ανάμεσα στους αγρότες απέτυχαν παταγωδώς, το κέντρο βάρους μετατοπίστηκε από την αγροτική προπαγάνδα στην δράση εκτός αγροτικών περιοχών. Μέχρι τότε οι προβλέψεις για έναν αγώνα δύο-σε-ένα αυξάνονταν συνεχώς: μια επίθεση στο κράτος που ήταν ταυτόχρονα τόσο ο κύριος καπιταλιστής, όσο και ο θεσμός που περιβάλλει τον καπιταλισμό, σήμαινε την σύμπλεξη ενός πολιτικού και ενός κοινωνικού αγώνα. Αυτό έκανε την αντιπαράθεση

δυσκολότερη, αλλά έδινε παράλληλα την ευκαιρία, σε περίπτωση νίκης, να προχωρήσουν με ιδιαίτερη ταχύτητα προς έναν συνδυασμό πολιτικού και κοινωνικού μετασχηματισμού. Έτσι, η πλειοψηφία στην κυρίαρχη λαϊκιστική οργάνωση, Γη και Ελευθερία (Ζέμλια ι Βόλια), που ιδρύθηκε το 1876, είχε υιοθετήσει μια εξεγερσιακή στρατηγική (perenoro), δηλαδή μιας άμεσης, ευθείας και με τα όπλα πρόκλησης ενάντια στο κράτος. Το 1879 η οργάνωση διασπάστηκε. Συγκροτήθηκαν η Ναρόντναγια Βόλια (Λαϊκή Θέληση) από την πλειοψηφία και η Τσέρνιγι Περεντέλ (Μαύρη Αναδιανομή) από μια μειοψηφία που αντιτασσόταν στους ακτιβιστές, στην νέα γραμμή ενάντια στο κράτος και στην αυξανόμενη πίεση για ένοπλη δράση. Η Ναρόντναγια Βόλια δραστηριοποιούνταν όλο και περισσότερο στην οργάνωση των εργατών στις πόλεις κι εξέδωσε ακόμη και μια παράνομη εφημερίδα σχεδιασμένη ειδικά για αυτούς, εξηγώντας όμως πως δεν το έκανε λόγω του αποκλειστικού ρόλου του προλεταριάτου, αλλά λόγω της τακτικής σημασίας αυτού του μέρους του συνόλου της («τριπλής») εργατικής τάξης, δηλαδή της παρουσίας του στις πόλεις, τα κέντρα της διοίκησης όπου θα δινόταν η κύρια μάχη με τον τσαρισμό. Η οργάνωση λειτουργούσε δυναμικά στο στρατό, εντάσσοντας έναν αριθμό αξιωματικών και αύξησε συνεχώς την επιρροή της στους μαθητές και τους νέους διανοούμενους. Πέρα από την προπαγάνδη και την προετοιμασία μιας εξέγερσης, η στρατηγική των αποπειρών ενάντια στις ζωές του τσάρου και των κορυφαίων αξιωματούχων υιοθετήθηκε ως όπλο μέγιστης τακτικής σημασίας, με σκοπό να κλονίσει το τσαρικό καθεστώς και να πυροδοτήσει την λαϊκή κατακραυγή και εξέγερση.

Ήταν εμφανές το έντονο ηθικό και υποκειμενικό στοιχείο στην κοσμοθεωρία των ναρόντνικων, συμπεριλαμβανομένων των γραπτών του Τσερνισέβσκι – ενός φιλοσοφικού υλιστή και θαυμαστή του Φόιερμαχ. Η ιδεολογική επιρροή εντάθηκε και καθόρισε την αποδοχή της αντίληψης περί άνισης ανάπτυξης των κοινωνιών και της δυνατότητα κάποιων από αυτές να «υπερπηδήσουν» το στάδιο του καπιταλισμού. Η ιδιαίτερη σημασία των διανοούμενων ελίτ ως ηγετών και καταλυτών της πολιτικής δράσης σε μια ρωσικού τύπου κοινωνία ήταν εμφανής – μια μερική εξήγηση για τον τρόπο με τον οποίο οι επαναστατικοί λαϊκιστές έχτισαν την οργάνωσή τους και καθόρισαν τους στόχους της ένοπλης δράσης τους. Για αυτούς τους λόγους και για να εξασφαλίσουν τα κατάλληλα στελέχη για την υπόγεια προπαγάνδη και την ένοπλη δράση, επικρατούσε μεγάλη πίεση μέσα στην ομάδα για προσωπική εκπαίδευση, για να ενσταλάξουν την σεμνότητα, την ακεραιότητα και την ολοκληρωτική αφοσίωση στα μέλη της. Αυτό έκανε την οργάνωση του Ναρόντναγια Βόλια γνωστή ανά την Ευρώπη για την πειθαρχία της, όσο και για τον ασκητισμό και το θάρρος των μελών της. Η ρώσικη εικόνα και το πορτραίτο των «επαγγελματιών επαναστατών» και των «κομματικών στελεχών» έχουν τις ρίζες τους εκεί. Περισσότερο, βέβαια, είναι υπό συζήτηση η επιρροή του ρωσικού επαναστατικού λαϊκισμού στην μελλοντική Ρωσική Επανάσταση, για την πορεία και την ανάλυση που είχαν οι επαναστάσεις του 1905-7 και του 1917-20, συμπεριλαμβανομένου επίσης και αυτού που, στην πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα, έφτασε να αποκαλείται μπολσεβικισμός.

Η στάση των επαναστατικών λαϊκιστών απέναντι στην ρώσικη αγροτική κομμούνα ήταν συνυφασμένη με την κοσμοθεωρία τους. Περίπου τα 3/5 της καλλιεργήσιμης γης της ευρωπαϊκής Ρωσίας ήταν στα χέρια των αγροτικών και κοζάκικων κομμούνων. Μέσα σε αυτές, κάθε νοικοκυριό κατείχε άνευ όρων μόνο ένα μικρό οικόπεδο, δηλαδή σπίτι με κήπο, και επιπλέον χώρο για ζώα και εξοπλισμό. Η δυνατότητα χρήσης καλλιεργήσιμης γης εκχωρούνταν σε μια οικογένεια σε μακροχρόνια βάση από την κομμούνα της, τα λιβάδια εκχωρούνταν εκ νέου ετησίως και συχνά δουλεύονταν συλλογικά και οι βοσκότοποι και τα δάση ήταν σε κοινή χρήση. Η διαφορά του πλούτου μέσα στην κομμούνα φαινόταν κυρίως στον μεταβλητό αριθμό ζώων που κατείχε κάποιος, στη μη αγροτική περιουσία και στην

κατοχή ιδιωτικής γης, αγορασμένης από πηγές εκτός κομμούνας. Η χρήση μισθωτής εργασίας μέσα στην κομμούνα ήταν περιορισμένη. Πολλές ζωτικής σημασίας υπηρεσίες καλύπτονταν συλλογικά από την κομμούνα: ο βοσκός του χωριού, η τοπική φρουρά, η πρόνοια για τα ορφανά και συχνά ένα σχολείο, μια εκκλησία, ένας μύλος κλπ. Η συνέλευση των κεφαλών του κάθε νοικοκυριού ήλεγχε και εκπροσωπούσε τα συμφέροντα της κομμούνας: αποφάσιζε για τις υπηρεσίες, εξέλεγε τους αξιωματικούς της και συνέλεγε τους άτυπους φόρους ή τέλη. Με εξαίρεση κάποιες περιοχές στη Δύση (κυρίως τις πρώην πολωνικές) το συμβούλιο επίσης αναδιένειμε ανά περιόδους την καλλιεργήσιμη γη σύμφωνα με κάποια αρχή ισότητας, συνήθως σε σχέση με την αλλαγή του μεγέθους των εμπλεκόμενων οικογενειών. Κάποιες αγροτικές κομμούνες σχημάτισαν volost (πόλη), με τοπικούς αξιωματούχους αλλά εξουσιοδοτημένους και ελεγχόμενους από κρατικές αρχές. Παρά την επιτήρηση της από το κράτος, η κομμούνα έπαιξε (κι αυτή) τον ρόλο μιας ντε φάκτο αγροτικής πολιτικής οργάνωσης, μιας συλλογικής προστασίας απέναντι στον εχθρικό έξω κόσμο των γαιοκτημόνων, των αστυνομικών, των φοροεισπρακτόρων, των ληστών, των εισβολέων και των γειτονικών χωριών.

Συγκέντρωση στην κομμούνα, έργο του Σεργκέι Κοροβίν

Για τους επαναστατικούς λαϊκιστές η αγροτική κομμούνα ήταν η απόδειξη της κολεκτιβιστικής παράδοσης της πλειοψηφίας του ρώσικου λαού, που έμεινε ζωντανή παρά την καταστολή της από το κράτος. Δεν την στήριζαν άκριτα, αλλά, συγκριτικά, θεωρούσαν την αγροτική κομμούνα μεγάλο πλεονέκτημα για τα σχέδιά τους. Προσέβλεπαν σε αυτήν ως ένα πιθανό εργαλείο για την κινητοποίηση των αγροτών στον αντι-τσαρικό αγώνα. Σχεδιαζόταν να αποτελέσει την βασική μορφή της μελλοντικής οργάνωσης της τοπικής εξουσίας, η οποία εν τέλει θα διοικούσε την Ρωσία μαζί με μια δημοκρατικά εκλεγμένη κυβέρνηση. Για τον Τσερνισέβσκι αποτελούσε επίσης ένα αποτελεσματικό πλαίσιο για συλλογική αγροτική παραγωγή στην μετα-επαναστατική Ρωσία, η οποία θα λειτουργούσε παράλληλα με την κοινωνικά ελεγχόμενη βιομηχανία και μια μειοψηφία των ιδιωτικών (και μεταβατικών;) επιχειρήσεων. Η εικόνα φέρει αξιοσημείωτες ομοιότητες με κάποιες από τις πραγματικότητες, τις εικόνες και τα πλάνα της Ρωσίας κατά την περίοδο της Νέας Οικονομικής Πολιτικής, του 1921-7.

Η πιο σημαντική πρόκληση για τον επαναστατικό λαϊκισμό της δεκαετίας του 1880 (και του αντικαταστάτη του στον πολιτικό χάρτη της Ρωσίας κατά την δεκαετία του 1890) δεν ήταν ούτε οι σλαβόφιλοι και οι φιλελεύθεροι στα «δεξιά», ούτε οι λίγοι μπακουνικοί θαυμαστές του αυθορμητισμού των μαζών στα «αριστερά» τους, αλλά άνθρωποι που προέρχονταν από την «μετριοπαθή» πτέρυγα του δικού τους εννοιολογικού πλαισίου. Ο κύριος λόγος για την απόρριψη του επαναστατικού λαϊκισμού στα τέλη της δεκαετίας του 1880 ήταν η ήττα της επανάστασής τους, καθώς η ελπίδα για μια εξέγερση έφθινε και οι κρεμάλες, οι θάνατοι πάνω στην δράση και οι εξορίες στη Σιβηρία φίμωσαν τους περισσότερους ακτιβιστές του Ναρόντναγια Βόλια, ενώ οι φωνές των επικριτών τους δυνάμωναν. Ένα ισχυρό επιχείρημα ενάντια στον επαναστατικό λαϊκισμό προήλθε από μια ομάδα επιρροής, η οποία είχε συγκεντρωθεί γύρω από την εφημερίδα Russkoe Bogatstvo, ιδίως τον V. Vorontsov (που υπέγραφε ως V.V.). Έκαναν έκκληση για έναν μετριοπαθή και προοδευτικό λαϊκισμό, με βασικό όπλο για την πρόοδο την εκπαίδευση κι ίσως ακόμη και μια μερική συνεργασία με την κυβέρνηση – έναν «νόμιμο λαϊκισμό». Έβρισκαν ακροατήριο και φορείς στον τύπο του καλοπροαίρετου, ιδιαίτερα συζητήσιμου αλλά μάλλον αναποτελεσματικού επαρχιακού διανοούμενου – συχνά του υπαλλήλου εκπαιδευτικών και κοινωφελών υπηρεσιών των τοπικών αρχών και του συνεταιριστικού κινήματος. Ήταν αυτοί που έφτασαν γρήγορα να

κυριαρχούν στον λαϊκισμό κατά την δεκαετία του 1890 (κι άλλη μια φορά το 1907-17 μετά την ήττα της Επανάστασης του 1905-7), μετριάζοντας το περιεχόμενό του, μετατρέποντας την επαναστατική του πτέρυγα σε μια «ακραία» μειοψηφία και εν τέλει επιφέροντας την ολοκληρωτική διάλυση του κινήματος. Ήταν κυρίως αυτοί που «μιλούσαν εκ μέρους των λαϊκιστών», από το 1887 μέχρι και τα τέλη του αιώνα.

Επαναστάτες της Ναρόντναγια Βόλια στις αγχόνες, μετά τη δολοφονία του Αλέξανδρου II

Μια δεύτερη επίθεση στον επαναστατικό λαϊκισμό προήλθε από τα μέλη του Τσέρνιγι Περεντέλ (Μαύρη Αναδιανομή), που απομακρύνθηκε από τη Ναρόντναγια Βόλια το 1879, λόγω του εξεγερσιακού σχεδίου της τελευταίας. Οι ηγέτες αυτής της ομάδας, ο Πλεχάνοφ, ο Άξελροντ, ο Ντόιτς και η Ζασούλιτς μετανάστευσαν στην Ελβετία και αφού απέτυχαν να σημειώσουν κάποια πρόοδο με το δικό τους είδος λαϊκισμού, ανασυντάχθηκαν το 1883 και διακήρυξαν τον μαρξισμό, τον επιστημονικό σοσιαλισμό, την αναγκαιότητα ενός καπιταλιστικού σταδίου και μιας προλεταριακής επανάστασης στον δρόμο για τον σοσιαλισμό. Εξήγησαν με αυτό τον τρόπο τις αποτυχίες του Ναρόντναγια Βόλια. Το νέο όνομα που υιοθετήθηκε από την ομάδα ήταν το Χειραφέτηση της Εργασίας (Osnobozhdenie Truda). Το βλέμμα τους ήταν τώρα στραμμένο προς την Γερμανία, την οικονομία της καθώς και τη ραγδαία άνοδο του Γερμανικού Σοσιαλδημοκρατικού Εργατικού Κόμματος, με σαφή προσδοκία πως η Ρωσία θα ακολουθούσε μια παρόμοια πορεία. Ο εννοιολογικός «ευρωπαϊσμός» τους και η αυξανόμενη μετατροπή του σε «δυτικισμό», δηλαδή στον τύπο του αυστηρού εξελικτισμού που θα αποκαλούσαμε σήμερα μαρξιστική Εκσυγχρονιστική Θεωρία, σήμαινε ότι η ρώσικη αγροτική κομμούνα, καθώς και η αγροτιά στο σύνολο της μέχρι το 1890, δεν ήταν πια για αυτούς πλεονέκτημα, αλλά σημάδι οπισθοδρόμησης και στασιμότητας, μια αντιδραστική μάζα. Όλα αυτά έπρεπε να καταργηθούν για να ανοίξει ο δρόμος για το προλεταριάτο και τον επαναστατικό του αγώνα κι όσο νωρίτερα γινόταν, τόσο το καλύτερο. Προσέβλεπαν, κατά συνέπεια, με ανυπομονησία στην ανάπτυξη του καπιταλισμού στην Ρωσία -και πάλι, όσο νωρίτερα τόσο το καλύτερο- για χάρη του σοσιαλισμού. Ήταν αυτή η οπτική την οποία ανέφερε χλευαστικά ο Μαρξ το 1881 ως αυτή των «θαυμαστών του ρώσικου καπιταλισμού». Οι δικές του απόψεις κινούνταν προς αντίθετη κατεύθυνση.

Σημειώσεις της Μεταφράστριας

1 «Η ιστορία γράφεται από τους νικητές», Ναπολέον Βοναπάρτης

2 Οι μαρξιστές του «νέου κριτικού ρεύματος» που άσκησαν και αυτοί έντονη κριτική στις απόψεις των ναρόντνικων. Οι ιδεολογικοί προπομποί του φιλελευθερισμού στη Ρωσία. (λ.χ. οι Μπουλγκάκωφ, Τουγκάν-Μπαρράντοφσκι ή ο Στρούβε).

3 Αλεξάντρ Χέρτσεν: Ρώσος συγγραφέας. Σπούδασε μαθηματικά στο πανεπιστήμιο της Μόσχας, από νέος όμως ακόμα συγκρότησε, μαζί με τον Ογκαριόφ, την πρώτη σοσιαλιστική ομάδα γαλλικής επίδρασης. Επεξεργάστηκε τη θεωρία για ένα ρωσικό σοσιαλισμό συνδεδεμένο με την ομπτσίνα (αγροτική κοινότητα) που αποτέλεσε τη βάση του κινήματος των ναρόντνικων· συνδέθηκε με τον Μπακούνιν και συναντήθηκε με τους Ιταλούς επαναστάτες Γαριβάλδη και Ματσίνι. Αντιπροσώπευσε το προοδευτικότερο σημείο της ευρωπαϊκής δημοκρατικής ιδεολογίας.

4 Σλαβοφιλία. Πολιτιστικό ρεύμα που εκδηλώθηκε στη Ρωσία κατά τις πρώτες δεκαετίες

του 19ου αι. Υποστήριζε την ιδιοτυπία της πνευματικής και ιστορικής εμπειρίας του ρωσικού λαού και το αδύνατο της σύγκρισής της με εκείνες των άλλων ευρωπαϊκών λαών. Η ιδιομορφία αυτή προέρχεται, κατά τους σλαβόφιλους, κυρίως από τη ρωσική πνευματικότητα, που στρέφεται όλο και περισσότερο προς μια οργανική ενότητα της ζωής και του πνευματικού πολιτισμού, ενώ παράλληλα βασίζεται και στη θρησκευτικότητα του λαού. Οι οπαδοί της θεωρίας αυτής προσέφεραν πολλά στη μελέτη της ρωσικής ιστορίας και του ρωσικού δίκαιου, προσέκρουσαν όμως στην αντίδραση της προοδευτικής κοινής γνώμης. Μετεξέλιξη του ρεύματος αποτέλεσε η πολιτική και πνευματική κίνηση των Ναρόντικων.

Η μαρξιστική θεωρητική σκηνή στη Ρωσία (1870-1895)

[από το «Η θεωρία της υποκατανάλωσης και η κριτική του Tugan-Baranowsky», τεύχος 74, περίοδος: Ιανουάριος - Μάρτιος 2001]

του Γιάννη Μηλιού

Οι ρώσοι αριστεροί διανοούμενοι, που από τις αρχές ήδη της δεκαετίας του 1860 (και μέχρι το 1905) κυριάρχησαν στο πνευματικό στερέωμα της Ρωσίας είναι γνωστοί ως Ναρόντικοι («λαϊκοί», ή φίλοι του λαού), διότι είχαν ονομάσει την κίνησή τους Ναρόντναγια Βόλια (Λαϊκή Θέληση). [3] Παρότι επρόκειτο για ένα πλήθος διαφορετικών ομάδων, απόψεων και πρακτικών, που όλες αναφέρονταν στην Ναρόντναγια Βόλια, εντούτοις υπήρχαν ορισμένα ιδεολογικά χαρακτηριστικά που λειτουργούσαν ενοποιητικά και προσέδιδαν στο κίνημα αυτό ένα ενιαίο χαρακτήρα: α) Ο σοσιαλιστικός προσανατολισμός τους --ο σοσιαλισμός ως η μόνη δυνατή εκδοχή δημοκρατισμού-- β) η πεποίθηση ότι η κοινωνική πρόοδος μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσα από τους κοινωνικούς αγώνες των λαϊκών τάξεων, γ) η ηθική καταδίκη του καπιταλισμού (η πεποίθηση ότι ο καπιταλισμός είναι ένα άδικο σύστημα, που δεν προσιδίαζε στο χαρακτήρα του ρωσικού λαού), δ) η πεποίθηση ότι στη Ρωσία υφίστατο ήδη η βασική κοινωνική προϋπόθεση μιας δίκαιης λαϊκής κοινωνίας, που δεν ήταν άλλη από τη συλλογικότητα της αγροτικής κοινότητας. Συνακόλουθα, υποστήριζαν, ε) ότι η Ρωσία μπορούσε να αποφύγει το δρόμο του καπιταλισμού, αλλά να οικοδομήσει κατευθείαν μια δίκαιη-σοσιαλιστική κοινωνία (ως μια μορφή συνομοσπονδίας των αυτοδιοικούμενων λαϊκών κοινοτήτων), δηλαδή μια κοινωνία που να ανταποκρίνεται στην ανθρώπινη φύση, με τη χρήση πολύ μικρότερης βίας από τη μεριά των λαϊκών τάξεων, από ό,τι στις χώρες της Δύσης όπου έχει ήδη εμπεδωθεί ο καπιταλισμός. [4]

Ο Πιορ-Ζοζέφ Προυντόν

Αρχικά οι απόψεις των Ναρόντικων διαμορφώνονταν σε αναφορά με τις αναλύσεις του Προυντόν, του Φουριέ, του Σαιν-Σιμόν και του Herzen (μαζί με τις πανσλαβικές ιδέες για την «μοναδικότητα» του ρωσικού λαού), αλλά από τη δεκαετία του 1870 κέρδιζαν σταδιακά έδαφος και τελικά επικράτησαν οι οπαδοί των απόψεων του Μαρξ. Ήδη το 1865 είχε μεταφραστεί στα ρωσικά από τον Τκάκτσοφ ο Πρόλογος της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας (1859). Από το 1871 μέχρι το τέλος της ζωής τους ο Μαρξ και ο Ένγκελς αλληλογραφούσαν με τον Nikolai Danielson (Nikolai-on, ή N-on, 1844-1917), ο οποίος από το 1880 αναδείχθηκε σε ηγετική μορφή των Ναρόντικων. Ο Ντάνιελσον μετέφρασε στα ρωσικά τους 3 τόμους του Κεφαλαίου (τ. Α΄ 1872, εξάντλησε σε ένα έτος

την 1η έκδοση 3.000 αντιτύπων, τ. Γ΄ 1896). [5]

Οι περισσότεροι συγγραφείς που αναφέρονται στην περίοδο που εξετάζουμε διαχωρίζουν τους Ναρόντικους από τους Μαρξιστές και, επηρεασμένοι από τη σοβιετική ιστοριογραφία, θεωρούν ότι εισηγητής του Μαρξισμού στη Ρωσία ήταν ο Πλεχάνοφ, όταν το 1883 ίδρυσε την «Ομάδα για την Απελευθέρωση της Εργασίας» (βλ. χαρακτηριστικά την ανάλυση του μη Μαρξιστή Isaiah Berlin, 1978, *Russian Thinkers*, London: Penguin, 210 επ.). [6] Στην πραγματικότητα οι Ναρόντικοι υπό τον Τκάτσοφ, τον Ντάνιελσον, τον Βορόντσοφ κ.ά. επιχειρηματολογούσαν αντλώντας επιχειρήματα αποκλειστικά από το έργο του Μαρξ. Σε επίπεδο πολιτικής πρακτικής κατέφευγαν συχνά στον ένοπλο βολонταρισμό. Άλλωστε, οι θεωρητικοί και πολιτικοί τους αντίπαλοι στο πλαίσιο της Αριστεράς, όπως ο Λένιν, τους αντιμετώπιζαν ως φορείς «εσφαλμένων ερμηνειών» της μαρξιστικής θεωρίας. Χαρακτηριστικά έγραφε ο Λένιν για τον Ντάνιελσον: «Ο "πραγματικός" μαρξισμός είναι να μάθει κανείς το "Κεφάλαιο" απ' έξω και να παραθέτει αποσπάσματα εκεί που πρέπει και εκεί που δεν πρέπει ... a la κ. Νικολάι-ον» («Άκριτη κριτική», Λένιν, Άπαντα, 1952, [Λ.Α.] τ. 3, 633). Και σε άλλο σημείο: «Ίσως η πιο σημαντική διαφορά, η διαφορά που επισύρει τη μεγαλύτερη προσοχή να είναι η τάση των Ναρόντικων οικονομολόγων να συγκαλύψουν το ρομαντισμό τους με τη δήλωση ότι "συμφωνούν" με τη νεότερη θεωρία (ενν. το μαρξισμό, Γ. Μ.) και με όσο το δυνατό πιο συχνές παραπομπές σ' αυτήν» («Χαρακτηρισμός του οικονομικού ρομαντισμού», Λ.Α., τ. 2, 242). Τη σωστή διάσταση του ζητήματος δίνει ο Ντ. Ριαζάνοφ: «Ο Μαρξ και ο Ένγκελς παρακολουθούσαν πολύ προσεκτικά το ρώσικο επαναστατικό κίνημα. Είχαν μάθει κι οι δυο τα ρωσικά. Ο Μαρξ (...) σαν κριτικός της αστικής πολιτικής οικονομίας είχε μεγαλύτερο κύρος από οποιαδήποτε άλλη χώρα, κι απ' αυτήν ακόμα τη Γερμανία (...) Ο ίδιος ο Μαρξ, και μαζί μ' αυτόν ο Ένγκελς, γύρω στα τέλη της δεκαετίας του 1870, εκτιμούσαν το κίνημα της "Λαϊκής Θέλησης" (...) Η "Λαϊκή Θέληση" με τη σειρά της εκτιμούσε τον Μαρξ σαν έναν από τους μεγαλύτερους δασκάλους του σοσιαλισμού και το διαδήλωνε δημόσια, απευθύνοντας ειδικά σ' αυτόν μια έκκληση που παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον» (Ντ. Ριαζάνοφ, *χχχ*, Ο Μαρξ και ο Ένγκελς όχι μόνο για αρχαρίους, Εκδόσεις Γράμματα, 163).

Οι μαρξιστές Ναρόντικοι δεν έβγαιναν έξω από το πάγιο θεωρητικό πλαίσιο της «Λαϊκής Θέλησης» που πιο πάνω σκιαγραφήσαμε. Επιχειρούσαν εντούτοις να θεμελιώσουν τις θεωρητικές θέσεις τους με βάση τις έννοιες και τις αναλύσεις του Κεφαλαίου του Μαρξ. Θεωρούσαν έτσι ότι η μεταρρύθμιση της δεκαετίας του 1860, δηλαδή η κατάργηση της δουλοπαροικίας, είχε δημιουργήσει τις κατ' αρχήν προϋποθέσεις για μια «λαϊκή», μη καπιταλιστική εξέλιξη της Ρωσίας με κύρια κινητήρια δύναμη την αγροτική κοινότητα, στην οποία «θέλησαν να δουν σπέρματα κομμουνισμού» («Τι είναι οι "φίλοι του λαού". ...», Λ. Α. τ. 1, 281). Η όλη θεωρητική σύλληψη ολοκληρωνόταν με την αντίληψη ότι η περιορισμένη εσωτερική αγορά (λόγω ακριβώς της φτώχειας των λαϊκών μαζών στη Ρωσία, αλλά και της τάσης, όπως πίστευαν, του καπιταλισμού να συρρικνώνει την εσωτερική αγορά μέσα από τη συμπίεση του βιοτικού επιπέδου των μαζών) δυσχέραινε εξαιρετικά, ή και καθιστούσε αδύνατη την ανάπτυξη του καπιταλισμού στη Ρωσία. [7]

Επρόκειτο επομένως για μια χρήση της θεωρίας της υποκατανάλωσης, σύμφωνα με την οποία στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής η προσφορά θα υπερβαίνει αναγκαστικά και πάντοτετη ζήτηση εμπορευμάτων, εκτός και αν προκύψει εξωγενώς μια επιπλέον ζήτηση εμπορευμάτων από φορείς («τρίτα πρόσωπα») που δεν εντάσσονται στους καπιταλιστές και τους μισθωτούς εργάτες (δηλαδή από φορείς που δεν ανήκουν στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής).

Ο πρώτος ρώσος Μαρξιστής που επεχείρησε με μια αυτοτελή μονογραφία να θεμελιώσει την άποψη ότι η ανάπτυξη του καπιταλισμού στη Ρωσία θα προσκρούει πάντα στην περιορισμένη ζήτηση για καπιταλιστικώς παραγόμενα εμπορεύματα ήταν ο Β. Βορόντσοφ, η συγγραφική δραστηριότητα του οποίου αρχίζει από το 1882, με το Οι τύχες του καπιταλισμού στη Ρωσία, συνεχίζεται με το Πλεόνασμα εμπορευμάτων στον εφοδιασμό της αγοράς (1883) και καταλήγει στη Σύνοψη θεωρητικής κοινωνικής οικονομικής. (Βλ. αναλυτικά R. Luxemburg, Die Akkumulation des Kapitals, Frankfurt/M. 1966, 203-221, ή Rosa Luxembour, 1975, Συσσώρευση του Κεφαλαίου, τ. Β΄, Διεθνής Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1975, [R.L. 1975], 151-226).

Ο Βορόντσοφ μετασηματίζει την πάγια θέση των Ναρόντικων ότι θα είναι αδύνατη η ανάπτυξη του καπιταλισμού στη Ρωσία στην άποψη ότι ο καπιταλισμός δεν θα αγκαλιάσει ποτέ «ολόκληρη την παραγωγή της Ρωσίας» και επισημαίνει ότι οι κρίσεις πηγάζουν από το γεγονός ότι σκοπός της καπιταλιστικής παραγωγής δεν είναι η ικανοποίηση των αναγκών αλλά η παραγωγή υπεραξίας [8] .

Καταλήγει έτσι τελικά σε μια αντίληψη, που παρά τη μαρξιστική επιχειρηματολογία με βάση την οποία προσπαθεί να τη θεμελιώσει, συγκλίνει με τις αντίστοιχες αντιλήψεις του Μάλθους και του φον Κίρχμαν: Οι κρίσεις προκύπτουν διότι οι καπιταλιστές αδυνατούν να καταναλώσουν το σύνολο της υπεραξίας που καρπώνονται: «Εάν αυτό που εισέρχεται στα έξοδα παραγωγής με τη μορφή μισθού καταναλώνεται από το εργαζόμενο μέρος του πληθυσμού, τότε οι ίδιοι οι καπιταλιστές θα πρέπει να καταστρέψουν την υπεραξία, με την εξαίρεση του μέρους της που προορίζεται για τη διεύρυνση της παραγωγής την οποία απαιτεί η αγορά. Εάν οι καπιταλιστές είναι σε θέση να το κάνουν και πράγματι το κάνουν, δεν μπορεί να υπάρξει πλεόνασμα εμπορευμάτων. Διαφορετικά θα προκύψει υπερπαραγωγή, βιομηχανική κρίση, απολύσεις εργατών και άλλα δεινά» (σε R.L. 1975, 158).

Από αυτή τη γενική τοποθέτηση ο Β. φθάνει τελικά στο συμπέρασμα ότι η κατανάλωση των καπιταλιστών δεν μπορεί να ξεπεράσει κάποια όρια: «Όσο όμως και να φάνε, να πιούνε και να χορέψουν δεν θα κατορθώσουν να ξοδέψουν όλη την υπεραξία» (σε R.L. 1975,154). «Η Αχίλλεια πτέρνα της καπιταλιστικής οργάνωσης της βιομηχανίας είναι λοιπόν η ανικανότητα των καπιταλιστών να καταναλώσουν το σύνολο του εισοδήματός τους (...) Το άμεσο αίτιο των φαινομένων που αναφέρθηκαν (υπερπαραγωγή, ανεργία, κ.λπ.) δεν είναι η μικρή συμμετοχή των εργαζόμενων τάξεων στο εθνικό εισόδημα, αλλά το γεγονός ότι η καπιταλιστική τάξη δεν μπορεί να καταναλώσει όλα τα προϊόντα που περιέχονται σ' αυτήν κάθε χρόνο» (σε R.L. 1975, 159). [9] Έτσι, για τους καπιταλιστές μένει ως μόνη διέξοδος το εξωτερικό εμπόριο: «Εφόσον δεν υπάρχει κανείς μέσα στη χώρα που να μπορεί να τους απαλλάξει από αυτό το πλεόνασμα, θα πρέπει να το εξάγουν στο εξωτερικό: να γιατί οι εξωτερικές αγορές είναι απαραίτητες για τις χώρες που εισέρχονται σε μια διαδικασία κεφαλαιοποίησης» (σε R.L. 1975, 155).

Ο Β. υιοθετεί λοιπόν μια εκδοχή της υποκαταναλωτικής θεωρίας, σύμφωνα με την οποία οι κρίσεις ανάγονται στην αδυναμία των καπιταλιστών να αναλώσουν την συνολική υπεραξία και εισάγει τη θεώρηση του εξωτερικού εμπορίου ως των «τρίτων προσώπων» που θα δώσουν προσωρινή λύση στο πρόβλημα. [10]

Ο Νικολάι Ντάνιελσον

Οι υπόλοιποι Μαρξιστές θεωρητικοί του ρεύματος των Ναρόντικων και πρώτος ο

Ντάνιελσον, που σε ολοκληρωμένη μορφή παρουσιάζει τις θέσεις του το 1891 με το Περίγραμμα της Κοινωνικής Οικονομίας μας μετά τη Μεταρρύθμιση, συνέκλιναν με τα βασικά συμπεράσματα της ανάλυσης του Βορόντσοφ (αδυναμία απορρόφησης του παραγόμενου προϊόντος λόγω της εγγενούς τάσης του καπιταλισμού να αυξάνει την παραγωγή πέρα από τις καταναλωτικές δυνατότητες της κοινωνίας, η εξωτερική αγορά και τα «τρίτα πρόσωπα» λειτουργούν ως «από μηχανής θεός», εντούτοις υπάρχει αδυναμία του ρώσικου καπιταλισμού να κάνει χρήση αυτής της διεξόδου λόγω της χαμηλής ανάπτυξης του). Σε αυτό το πλαίσιο ανάλυσης, ο Ντάνιελσον διαφοροποιείται από τον Βορόντσοφ ως προς την αναζήτηση των αιτιών της υποκατανάλωσης, τα οποία εντοπίζει στη συρρίκνωση της αγοραστικής δύναμης των λαϊκών τάξεων (και όχι στην αδυναμία των καπιταλιστών να αναλώσουν την υπεραξία). Εντάσσεται δηλαδή η ανάλυση του Ντάνιελσον σε εκείνη την εκδοχή της υποκαταναλωτικής θεωρίας που εγκαινίασε ο Σισμοντί [11].

Κατά τον Ντάνιελσον, η καπιταλιστική ανάπτυξη συρρικνώνει τον αριθμό των εργαζομένων (πρώην αυτοαπασχολούμενων τεχνιτών, μικροβιοτεχνών, αγροτών, αλλά ακόμα και εργατών --με τη ραγδαία αύξηση της παραγωγικότητας που οδηγεί στο να κινεί ένας όλο και μικρότερος αριθμός εργατών ένα όλο και μεγαλύτερο όγκο μέσων παραγωγής), και συνακόλουθα και τον αριθμό των λαϊκών καταναλωτών, καθώς περιθωριοποιεί όλους όσους σπρώχνονται στο βιομηχανικό εφεδρικό στρατό, στερώντας την κοινωνία από την καταναλωτική τους δύναμη. Οι κρίσεις προκύπτουν επομένως ως αποτέλεσμα της συρρίκνωσης της εσωτερικής αγοράς και της λαϊκής κατανάλωσης. Εφόσον η διεξοδος της εξωτερικής αγοράς δεν υπάρχει για τη Ρωσία (λόγω χαμηλής ανταγωνιστικότητας των προϊόντων της έναντι αυτών των αναπτυσσόμενων δυτικών χωρών), η μόνη λύση που μένει είναι η μη ενθάρρυνση της ανάπτυξης του καπιταλισμού στη Ρωσία. Και στους (άμεσους) πολιτικούς στόχους, λοιπόν, ο Ντάνιελσον προσεγγίζει τις θέσεις του Σισμοντί. [12]

Στο διάλογό του με τον Ένγκελς, ο Ντάνιελσον διευκρίνιζε το 1891: «Ήθελα να σας παρουσιάσω τη ρωσική εκδοχή της "δημιουργίας της εσωτερικής αγοράς για τις βιομηχανικές τάξεις", να δείξω πώς εξελίσσεται "η διαδικασία καταστροφής της αγροτικής βιοτεχνίας και διαχωρισμού της μανουφακτούρας από τη γεωργία", και να αποδείξω ότι "μόνο η καταστροφή της οικοτεχνίας μπορεί να προσδώσει στην εσωτερική αγορά μιας χώρας τη διεύρυνση και τη σταθερή βάση, την οποία απαιτεί ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής". [13] Ήθελα να προσελκύσω την προσοχή σας στην ιδιαιτερότητα της κατάστασής μας: Μπαίνουμε στην παγκόσμια αγορά σε μια εποχή, όπου ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής και η τεχνική πρόοδος που προκύπτει από αυτόν έχουν πάρει το πάνω χέρι (...) Σαν αποτέλεσμα, από τη μια έχουμε μια αγροτιά που φτωχαίνει όλο και περισσότερο και από την άλλη μια όλο και συγκεντροποιούμενη και τεχνικά προοδεύουσα βιομηχανία, η οποία όμως εξαρτάται ολοκληρωτικά από τις διακυμάνσεις της εσωτερικής αγοράς -- δηλαδή από το βαθμό διαχωρισμού βιομηχανίας και γεωργίας» (παρατίθεται στο R. Rosdolsky, 1968, Zur Entstehungsgeschichte des Marxschen „Kapital“, Frankfurt/M.: EVA, 542-43). Σε ένα επόμενο γράμμα του στον Ένγκελς, στις 24.03.1892, ο Ντάνιελσον σχολιάζει το ακόλουθο απόσπασμα από το 2ο τόμο του Κεφαλαίου: «Οι εργάτες ως αγοραστές εμπορευμάτων είναι σημαντικοί για την αγορά. Όμως ως πωλητές του εμπορεύματός τους --της εργασιακής δύναμης-- η καπιταλιστική κοινωνία έχει την τάση να τους περιορίζει στο ελάχιστο της τιμής». Γράφει ο Ντάνιελσον: «"Απελευθερώνουμε" από το έδαφος περίπου 20-25% της αγροτιάς μα αυτοί οι αγρότες περιπλανώνται τώρα στην ύπαιθρο, αναζητώντας εργασία (...) Τι να κάνουν; Να πάνε στα εργοστάσια; Ξέρουμε, όμως, ότι ο αριθμός των εργατών που απασχολούνται στη σημερινή βιομηχανία συνεχώς μειώνεται» (όπ. π.). Έτσι, κατά τον Ντάνιελσον, ο καπιταλισμός, όσο αναπτύσσεται, θα έχει το χαρακτήρα μιας κοινωνικής μάστιγας. [14]

Εκείνο που κυρίως επιδίωκε ο Ντάνιελσον με την ανάλυσή του περί συρρίκνωσης της λαϊκής κατανάλωσης ήταν να συνδέσει τη θεωρία των κρίσεων («υποκατανάλωση») με τη «θεωρία της εξαθλίωσης», δηλαδή της επιδείνωσης των συνθηκών διαβίωσης των εργαζομένων στον καπιταλισμό. Στο πλαίσιο αυτό υιοθετούσε μια εκδοχή «απόλυτης εξαθλίωσης» (επίδεινωση του βιοτικού επιπέδου της εργατικής τάξης).

Η όλη ανάλυση του Ντάνιελσον μοιάζει να αγνοεί ή να υποτιμά τη διεύρυνση της παραγωγικής κατανάλωσης που συνδέεται με τη συσσώρευση και τη διεύρυνση της παραγωγής μέσω παραγωγής, ως μηχανισμού διεύρυνσης της εσωτερικής αγοράς. Εντούτοις, ακόμα και αν η συσσώρευση κεφαλαίου ληφθεί υπόψη, το πρόβλημα παραμένει: Το ερώτημα που τίθεται είναι αν μπορεί αυτή η διεύρυνση να είναι τόσο γρήγορη ώστε να απορροφά την αύξηση της παραγωγής, με δεδομένα από τη μια τη συμπίεση των μισθών και από την άλλη τη σχετική μείωση του εργαζόμενου πληθυσμού (ανά μονάδα συσσωρευμένου κεφαλαίου).

Όμως η μαρξιστικής αφετηρίας υποκαταναλωτική θεωρία χρησιμοποιήθηκε κατά την εποχή που εξετάζουμε, από τον Πιοτρ Στρούβε, ακόμα και για την κριτική των απόψεων των Ναρόντικων. Ο Στρούβε, με βασικό έργο του τις Κριτικές παρατηρήσεις στο ζήτημα της οικονομικής ανάπτυξης της Ρωσίας (1894), ήταν κατά την περίοδο αυτή μέλος της ομάδας των «νόμιμων Μαρξιστών», οι οποίοι ασκούσαν κριτική στον Ν-ον και τους άλλους Ναρόντικους, υπερασπιζόμενοι τη θέση ότι η ανάπτυξη του καπιταλισμού στη Ρωσία ήταν αναπόφευκτη ή έστω δυνατή.

Ο Στρούβε υποστήριζε ότι ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής (κτπ) διευρύνει και δεν συρρικνώνει την εσωτερική αγορά, καθώς εντάσσει σ' αυτήν όλους τους πληθυσμούς (ή τις διαδικασίες κατανάλωσης) που προηγούμενα δραστηριοποιούνταν εκτός εγχρήματων σχέσεων, στο πλαίσιο της «φυσικής οικονομίας». Στη συνέχεια όμως αποδεχόταν τη βασική υποκαταναλωτική θέση, ότι όποια κι αν ήταν η διεύρυνση της αγοράς, αυτή δεν θα επαρκούσε για να απορροφήσει την αύξηση της καπιταλιστικής παραγωγής εάν η κοινωνία αποτελείτο μόνο από εργάτες και καπιταλιστές. Θεωρούσε, λοιπόν, ορθά των συμπεράσματα των Ν-ον και Βορόντσοφ περί «τρίτων προσώπων», καθώς και περί εγγενούς τάσης υποκατανάλωσης στον κτπ, εφόσον η ανάλυση αναφέρεται στο «καθαρό» μοντέλο της καπιταλιστικής κοινωνίας. Στις πραγματικές καπιταλιστικές κοινωνίες υπάρχει όμως πάντα (και θα συνεχίσει να υπάρχει) ένα πλήθος «τρίτων προσώπων», τα οποία εξασφαλίζουν την καπιταλιστική ανάπτυξη απορροφώντας το πλεονάζον τμήμα της καπιταλιστικής παραγωγής. Πρόκειται επομένως για μια ανάπτυξη που βασίζεται στην εσωτερική αγορά, χωρίς να υπάρχει ανάγκη προσφυγής στη διεθνή αγορά. Μάλιστα, υποστηρίζει ο Στρούβε, σε χώρες χαμηλής καπιταλιστικής ανάπτυξης και μεγάλου πληθυσμού, όπως η Ρωσία, οι προοπτικές ανάπτυξης είναι ακόμα μεγαλύτερες, διότι τα «τρίτα πρόσωπα» είναι περισσότερα τόσο σχετικώς (ως % στον πληθυσμό, λόγω χαμηλής καπιταλιστικής ανάπτυξης) όσο και απολύτως (μεγάλος πληθυσμός). [15]

Δείτε επίσης, για την πολεμική του Λένιν προς του ναρόντικους:

Ο Λένιν αντιμετώπος με το ζήτημα της καπιταλιστικής ανάπτυξης (1893-1900)